

הקהל בירושלים ובמקדש

ראשי פרקים

- א. מצות הקהל - כמעמד הר סיני
- ב. הקהל - בראשית החג או בסופו?
- ג. הטף בהקהל
- ד. מקום עריכת ההקהל
- ה. המלך והכהנים בהקהל
- ו. קיום מצות הקהל בזמן הזה

א. מצות הקהל - כמעמד הר סיני

1. מטרת ההקהל

מצות הקהל, היא מן המצוות אשר נסוך עליהן הוד מלכות. התקהלות כל ישראל בחג הסוכות, בו נצטוו ישראל על השמחה, כשהכל, אנשים נשים וטף, וכן הגרים אשר בארץ, כולם כאחד באים לשמוע את דבר ה' בחצרות המקדש בירושלים מפי מלך ישראל.

מצינו במצוה זו דבר שאינו קיים במצוה אחרת בתורה - שהכל חייבים בה בלי יוצא מן הכלל, אפילו תינוקות הפטורים מכל המצוות חייבים להיות נוכחים בהקהל.

בצדק רואה בה הרמב"ם, חזרה מדי שבע שנים על מעמד הר סיני, שאף שם עמדו לפני הר סיני מנער ועד זקן. וכלשונו בהל' חגיגה ג, ו:

וגרים שאינן מכירים חייבים להכין לבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה, ויראה, וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני. אפילו

* מחזור המקדש, סוכות, הוצאת מכון המקדש, כרטא, כנה, ירושלים; תשנ"ז עמ' 113-134.

הקהל בירושלים ובמקדש

חכמים גדולים, שיודעים כל התורה כולה, חייבים לשמוע בכוונה גדולה יתירה... שלא קבעה הכתוב, אלא לחזק דת האמת. ויראה [אדם] את עצמו כאילו עתה נצטווה בה, ומפי הגבורה שומעה. שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל.

כך גם כתב הרמב"ם במורה נבוכים חלק ג פרק מו (בסופו):

אבל תועלת החג [סוכות] - שיושג באותה ההתקלה, מהתחדשות התורה באותה ההתפעלות... ובפרט מצות הקהל, אשר נתבאר טעמה 'למען ישמעו, ולמען ילמדו, ויראו את ה' אלקיכם'.

לאור האמור, נקבעו גם הפרשיות מתוך ספר דברים, שיש לקוראם בציבור, בגלל התוכן המיוחד שלהן, המוסיף יראה ומחזק את קיום המצוות. וכלשון הרמב"ם בהל' חגיגה ג, א:

מצות עשה להקהיל כל ישראל... לקרות באזניהם מן התורה פרשיות, שהן מזרזות אותם במצוות, ומחזקות ידיהם בדת האמת.

2. טעם מצות הקהל מפורש בתורה - להגברת לימוד התורה ולתוספת יראת שמים

אחד הדברים המאפיינים את מצות הקהל הוא, שזו מצוה שטעמה בצידה, וכדברי הרמב"ם לעיל במורה נבוכים הכותב, ש"מצות הקהל נתבאר טעמה - 'למען ישמעו'... שלא כמו במצוות אחרות שבתורה, שרובן ככולן ניתנו בלא טעם ובלא סיבה, והן 'חוק' שהוא בבחינת - "חוקה חקתי גזרה גזרתי ואי אתה רשאי להרהר אחריה" (יומא סז ע"ב). לא כן מצות הקהל, שטעמה מפורש בתורה, ויש לטעם האמור בתורה מסקנות מעשיות להלכה.

כך נאמר בתורה: "הקהל את העם... למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים לא, יב). ושם בהמשך: "ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה". התורה הגדירה, אפוא, את מטרת המצוה, באמרה, שזוהי מצות תלמוד תורה בהמון, לאנשים לנשים ולילדים, וזאת, כדי להוסיף לימוד ויראת ה', ולהגדיר את שמירת המצוות ועשיית כל האמור בתורה.

הרב ישראל אריאל

מצוות תלמוד תורה היא חובה תמידית, הנוהגת בכל עת ובכל שעה, ככתוב: "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח). לפיכך, הלימוד במעמד הקהל לא בא אלא לקיים את המצוה בהמון, ו"ברב-עם הדרת-מלך" (משלי יד, כח). על השפעת ההתקהלות בהמון לתוספת לימוד ויראת שמים, כתוב בספר החינוך במצוה תריב:

משרשי המצוה, לפי שכל עיקרון של עם ישראל היא התורה... על כן בהיות כל עיקרון בה, ראוי שיקהלו הכל ביחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה. להיות הקול יוצא בתוך כל העם, הנשים וטף לאמור: מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו? ותהיה התשובה: לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו, הודנו ותפארתנו!...ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם יתברך... וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה: 'למען ילמדו ויראו את ה'.

הווה אומר, בהתכנסות כשלעצמה יש יסוד המגביר את יראת ה' וקיום מצוות התורה ולימודה.

3. התיאורים על פרטי ההקהל, מלמדים על מסורת מושרשת מדורות בעריכת המעמד

אמנם, אין לנו עדויות רבות בתנ"ך ובדברי חז"ל על קיום מצות הקהל, אך מן הדוגמאות הנידונות בדברי חז"ל והראשונים למדים אנו, כי מצות הקהל היתה לה מסורת קבועה בימי בית שני. אכן, פרטי ההקהל הנידונים בדברי חז"ל, מתבססים בעיקר על תיאורים ומסורות מימי בית שני. עם זאת, בדיונים שונים אודות המצוה, מביאים הם כראיה לדבריהם אף מקראות מתקופת המלכים בימי בית ראשון. נדון אפוא, תחילה, בעדויות, שחז"ל מביאים, ממה שראו עיניהם הקהל בימי בית שני, וננסה לברר מתוך כך את המצוה ליסודותיה.

התיאור בדברי חז"ל במשנה ובתוספתא מלמד שמעמד הקהל היה דבר מקובל במהלך תקופת הבית, שכן, חז"ל מתארים איך המלך "עומד ומקבל [את הספר התורה], וקורא יושב", וזאת, כסדר קבוע מדורות בהקהל. עד

הקהל בירושלים ובמקדש

שבא אגריפס ושינה מן המנהג ועשה הכל בעמידה, וכאמור 'שבחוהו חכמים'.

גם הקמת הבימה נראית כדבר שהפך לשיגרה, כמתואר במשנה בסוטה פ"ז מ"ח: "במוצאי יום טוב ראשון של חג... עושין לו בימה של עץ בעזרה". ענין הבימה היה הרגל כה חשוב, שכאשר דנו בירושלמי מגילה פ"א ה"ו בהקהל שחל בשבת, ש'מאחרין אותו' בהתאם לצורך, תלו זאת חז"ל, בצורך להקים בימה למלך בעזרה. מהדיון עולה, שהיה זה סדר קבוע של דברים, וכשהיה צורך, דחו את תאריך ההקהל, בשל הסידורים וההכנות שנעשו סביבו. כך גם נראה מהתוספתא סוטה פ"ז מ"ח שם מתוארת התכונה של הכהנים ביום ההקהל בירושלים:

אותו היום, כהנים עומדים בגדרים ופרצות, וחצוצרות של זהב בידיהם, תוקעים ומריעים ותוקעים. כל כהן שאין בידו חצוצרות, אומרים: דומה שאין כהן הוא... ושכר גדול היה לאנשי ירושלים, שמשכירים חצוצרות בדינר זהב.

התיאור הציורי המובא בתוספתא, שבכל פינה ופירצה בעיר, עומד כהן וחצוצרה בידו ותוקע, וכן הכנת חצוצרות אצל אנשי ירושלים להשכרה, ושכהנים נאלצו לשלם דינר זהב כדמי שכירות לחצוצרה, כל אלו מלמדים על ההכנות שנעשו לקראת המאורע, ועל יחסם של הכהנים למצוה ולקיום התפקיד המוטל עליהם דווקא, לתקוע בשופר ולהזעיק את הצבור להקהל. לא היה זה, אפוא, ארוע מקרי וחד פעמי, אלא מאורע מושרש בצבור עם מסורת ארוכה, והכהנים ואנשי ירושלים, הכינו את עצמם לקראתו כל איש בתחומו.

ב. הקהל – בראשית החג או בסופו?

באשר לזמן עריכת ההקהל, כתב הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ג:
אימתי היו קורין [בפרשיות הקהל]? במוצאי יום טוב ראשון של חג הסוכות, שהוא תחילת ימי חולו של מועד של שנה שמינית.

הרב ישראל אריאל

מקור דברי הרמב"ם הם דברי הגמרא בסוטה מא ע"א הלומדת מן המילים 'בבוא כל ישראל', שהכוונה היא 'מאתחלתא דמועד', כלומר, מיד 'בבוא כל ישראל' בתחילת חג הסוכות.

המעין בסוגיא זו בירושלמי ימצא, שלפני חכמי התלמוד הירושלמי היתה גירסא שונה של המשנה במסכת סוטה מזו של חכמי התלמוד הבבלי. זה לשון המשנה בסוטה פ"ז מ"ח על פי נוסח התלמוד הבבלי:

פרשת המלך כיצד? **מוצאי יום טוב הראשון של חג** [הסוכות], בשמיני, במוצאי שביעית עושין לו [למלך] בימה של עץ בעזרה.

אולם לפני רש"י במגילה ה ע"א, היתה ככל הנראה גירסה אחרת:

וכן 'הקהל את העם', שהיה בשנה הראשונה של שמיטה **במוצאי יום טוב אחרון של חג**... שהיה המלך קורא ספר משנה תורה.

כך גם במדרש 'לקח טוב' בפרשת וילך בענין הקהל, הגורס במשנה: "פרשת המלך כיצד? **יום טוב אחרון של חג**... עושין לו בימה של עץ".

כך היה נוסח המשנה גם לפני אברבנאל, הכותב בפירושו בתחילת פרשת וילך, 'הספק הששי':

למה ציוה ה' יתברך, שתהיה קריאת התורה מקץ שבע שנים... ובחג הסוכות בלבד. ובאה בקבלתם ז"ל, **שבשמיני חג העצרת, לא קודם לזה בשאר ימי החג**: (נוסח זה שבידי ה'ראשונים', הוא גם נוסח משניות אוקספורד).

לשון הירושלמי בסוטה פ"ז ה"ח הוא: "**מוצאי יום טוב אחרון של חג**, בשמיני, במוצאי שביעית, עושין לו במה". לכאורה, לשון הירושלמי במשנה מסתברת יותר, שכן, המלה 'שמיני' ענינה, היום השמיני של החג, ובאה להסביר את המושג 'יום טוב אחרון', שאינו שביעי של חג 'הושענה רבה', אלא לומר, שב'שמיני עצרת', במוצאי יום טוב' זה עושים בימה. בירושלמי אין דיון סביב לשון המשנה, שכן היא מיושבת.

לא כן בתלמוד בבלי, שם גרסו במשנה 'במוצאי יום טוב ראשון', ולפיכך שאלו בגמרא, מה פשר המלה 'בשמיני' ותירצו, שהכוונה 'בשמינית', כלומר בשנה השמינית. לפי דברי הבבלי, המשך המשנה מיותר לחלוטין, שכן, לשם

הקהל בירושלים ובמקדש

מה יש להוסיף 'במוצאי שביעית', כשנאמר במפורש 'בשמינית', שהוא ביטוי שאינו משתמע לשתי פנים?

להלכה פסק הרמב"ם על פי גירסת הבבלי, שהקהל מתקיים בתחילת חול המועד. ואכן, מצוה להקדים את יום המצוה ככל האפשר, וכדברי הגמרא בסוטה מא ע"א האומרת: 'מאתחלתא דמועד'.

מאידך גיסא, נראה, שכל חג הסוכות כשר לעריכת ההקהל, שהרי לפי שיטת הירושלמי והראשונים דלעיל, מה שאמרה תורה "בחג הסוכות... הקהל את העם", משמעותו, אף סוף החג, כי השם 'חג הסוכות' כולל את כל ימות החג. לפיכך, אם מסיבה כל שהיא נדחה ההקהל מראשית החג, לא עבר זמנו, ובדיעבד, בודאי יש מקום לקיימו אף בסיום החג, על פי המקורות הללו.

ג. הטף בהקהל

1. ילדים בני דעת או אף יונקים:

יש מקום לברר, למה התכוונה התורה כשאמרה: "הקהל את העם אנשים נשים וטף", האם הכוונה אף ליונקים שאינם מסוגלים להבין את הנעשה, או שמא חובה להביא ילדים המסוגלים לשמוע ולהבין?

יש מקום להוכיח מלשון הפסוקים בהמשך, שם נאמר: "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת", שרק ילדים המסוגלים לשמוע, ללמוד ולעשות נכללים בין הבאים.

ואכן, כתב הרב ירוחם וולפיש בעל 'מזבח אדמה' (חלק ב, כא) שחובה להביא רק ילדים שחייבים בתלמוד תורה, כלומר, בני חמש או שש, שכן, אלו ראויים להבין ולשמוע. כן הקשה, איך יביאו ילדים רכים למקדש, כשאינם מבינים ועשויים לבכות ולהפריע לקיום המעמד. יתירה מזו, דרכו של ילד בגיל רך ללכלך, ואין זה כבוד המקום והמעמד. ראה בדבריו שם, שהביא את דעת שפתי חכמים, וכן את דעת המהר"ל מפראג בגור אריה, שיש להביא רק ילדים שיש בהם דעת.

מאידך גיסא, לא ענה על הבעיה המתעוררת, שאם צריך להשאיר את הילדים הקטנים בבית, נמצא, שההורים לא יוכלו להשתתף בהקהל - האב

הרב ישראל אריאל

או האם, שהרי אחד מהם יצטרך לשמור על הילדים הרכים בבית, זאת, כשחובת קיום המצוה מוטלת על האב והאם במידה שווה?

לעומת זאת, סובר המנחת חינוך במצוה תריב, שהדבר אינו תלוי כלל במידת ההבנה של הילד. לדעתו, כשאמרה התורה 'טף', התכוונה לומר, שחובה להביא אפילו ילד רך ויונק, ואם רק יצא מכלל 'נפל' והרי הוא בן שלשים יום, חובה להביאו. יתירה מזו כתב, שאפילו הילד חרש, או סומא, או חיגר, מצוה להביאו, למרות שיהודי גדול חרש פטור מן המצוות, וזאת כיון שהחובה אינה מוטלת על הילד אלא על ההורים המביאים.

2. מעשה רבי יהושע בתלמוד - כראיה לחובת הבאת תינוק רך להקהל במקדש

נראה להביא ראיה לדברי בעל מנחת חינוך, שיש להביא ילד בכל גיל, זאת, על פי המעשה המובא בגמרא חגיגה ג ע"א:

מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ור' אלעזר בן חיסמא, שהלכו להקביל פני ר' יהושע בפקיעין. אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידיך אנו, ומימיך אנו שותין [ומה יכולים אנו לחדש לך]? אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש. שבת של מי היתה [ומי דרש בה]? [אמרו לו:] שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו: בפרשת הקהל. ומה דרש בה? "הקהל את העם האנשים והנשים והטף". אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן. אמר להם: מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני?

על דברי חז"ל אלה שואל האברבנאל בדברים לא, יב, הרי התורה אומרת במפורש, שיש להביא את הטף להקהל, כדי שישמעו וילמדו תורה ויראת ה', ובאו חז"ל, ונתנו "טעם חלוש" כדבריו, בהסבירם שמטרת הבאת הילדים היא, כדי לתת להורים שכר על הבאתם? יתירה מזו, ר' יהושע מביע התפעלות מחידושו של ר' אלעזר בן עזריה, וקורא לכך 'מרגלית טובה'. במה ייחשב החידוש למרגלית? (ראה שם את תירוצו של ה'אברבנאל' לשאלה).

הקהל בירושלים ובמקדש

ונראה, ששאלת חז"ל: 'טף למה באין?' מכוונת לבעית הבאת תינוקות רכים המוטלים בחיק אמותיהם, אשר כאמור, לא רק שאינם שומעים ואינם מבינים, אלא אף מהוים נטל וטרדה להוריהם, ואולי אף עשויים להפריע למהלך ההקהל.

כמענה לבעיה זו חידש ר' אלעזר בן עזריה, שגם תינוקות כאלו אמרה תורה להביא להקהל, למרות שאין בהם דעת, וכדברי התורה "ובניהם אשר לא ידעו [כלומר, תינוקות רכים], ישמעו [את קולות התורה במקדש וסופם שיגדלו ביראה] ולמדו ליראה את ה'". זה ענינו של המשפט - כדי ליתן שכר למביאייהו', שכן, התינוקות אינם בני דעת, ואילו ההורים טורחים סביבם להביאם למעמד, לפיכך ראויים הם לשכר מיוחד על כך.

3. 'מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני' - מאמר ופירו

רבי יהושע, הוא שהכיר את ערך הבאת התינוקות למקדש יותר מאחרים, שהרי ר' יוחנן בן זכאי רבו העיד עליו: "ר' יהושע - אשרי יולדתו!" (אבות פ"ב מ"ח). וזאת, על פי המסופר עליו בירושלמי יבמות פ"א מ"ו שאמו היתה מביאה את עריסתו לבית הכנסת 'בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה'. הוזה אומר, אשרי האם, המביאה את בנה בעודו יונק להאזין לדברי תורה, שכן, הדברים משאירים את רישומם בנפש. ואכן, צמח ר' יהושע כאחד מגדולי התנאים.

על אחת כמה וכמה, כשמביאים את הילד הרך לחצרות הקודש במקדש בתוך כלל ישראל, להיות שותף למעמד כעין 'מעמד הר סיני', בוודאי שהדבר משאיר רושם עמוק בנפש. וגם אם נראה למתבונן, שהתינוק אינו חש את אשר סביבו, אך נשמתו קולטת אל קרבה את הרשמים עמוק פנימה.

במיוחד ר' יהושע שמח על החידוש הזה, שכן חשב, שמה שעשתה לו אמו בהיותו יונק, עשתה מדעת עצמה, לסגולה ולברכה. אולם עתה למד מדברי ר' אלעזר בן עזריה, שחידוש זה שלה, מקורו בתורה, שצותה על כל אמה להביא את ילדיה הרכים להקהל. נמצא, שלא רק על אמו יש לומר 'אשרי יולדתו', אלא כל אמה, המביאה את תינוקה להקהל, אף היא ראויה לתואר זה, ושכרה הרבה מאד.

הרב ישראל אריאל

מכאן מובנת התפעלותו של רבי יהושע, אשר קרא לרעיון זה 'מרגלית טובה' שכן, חש על בשרו את ערכה של המצוה להביא ילדים רכים להקהל ואת אמיתותה. ומה שנדמה כסברה פשוטה, שהתינוק 'מפריע' להקהל, לימדה התורה את ההפך, שדוקא התינוקות האלה 'ישמעו ולמדו', ויקבלו במעמד הזה לא פחות מן המבוגרים. זוהי, אפוא, משמעות דברי ר' יהושע בעל הנסיון באמרו: 'מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני'?

לענייננו, דומה, שיש הוכחה מכאן לדעת המנחת חינוך, שיש להביא להקהל גם ילדים רכים.

ויש, עם זאת, להעיר על פרט אחר בדבריו, שכתב, שעבד פטור מהקהל. מסתבר, שבכתבי יוסף בן מתתיהו מתואר בפשטות, שאף העבדים השתתפו במעמד (קדמוניות ד ת, יב). נראה להוכיח את חובת השתתפות העבדים בהקהל כדבריו, שכן, היא נכללת במילים: "וגרך אשר בשעריך".

ד. מקום עריכת ההקהל

1. הקהל במקדש

מעמד הקהל נערך בדרך כלל במקדש, שכן, כך יאה למעמד זה, המהווה מעין חזרה על מעמד הר סיני מדי שבע שנים. מובן מאליו, שאין מקום כמו המקדש, שיש בו כדי להשאיר בלבבות רושם כדוגמת המעמד בהר סיני.

כמו כן, מאחר שמטרת המעמד היא לימוד תורה ויראת ה', ראוי הדבר, שתהא התכנסות כלל ישראל במקדש, מקום עבודת ה' ויראתו, וממנו יוצאת תורה והוראה לעולם.

עם זאת, יש לברר, האם זו חובה ותנאי, או שמא מנהג טוב שהתקבל בתקופת הבית.

2. בדברי הרמב"ם אין מוצאים תנאי מפורש המחייב לערוך את ההקהל במקדש

הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה טז:

היא שציוונו, להקהיל את העם כולו בשני מסוכות בכל מוצאי

הקהל בירושלים ובמקדש

שמיטה, ולקרוא קצת פרשיותם מ'משנה תורה' באזניהם. והוא אמרו יתעלה: 'הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגו'. וזוהי מצוות הקהל. ...וכבר התבארו משפטי מצוה זו, כלומר: איך יקרא, ומי יקרא, ואיזה דבר יקרא, בפרק ז ממסכת סוטה.

"איך יקרא" - מהלך הטכס, החצוצרות, מסירת התורה לידי המלך, הקמת הבימה וכו', כמתואר במשנה סוטה.

"מי יקרא" - זוהי קריאת הגדול שבציבור, היינו מלך ישראל.

"ומה יקרא" - אלו הן הפרשיות הנקראות באותו מעמד.

הרמב"ם אינו כותב, שצריך להקהל במקדש, וכשכתב "איך יקרא", ו"מי", ו"מה", לא כתב: 'באיזה מקום יקרא', שכן, מקום המקדש אינו תנאי הכרחי בקיום המצווה. המעייין היטב בספר המצוות יווכח, כי מצוות הקהל אינה תלויה במקדש.

כבר עמדו רבים על סידורן של המצוות בספר המצוות לרמב"ם. שכן, לא תמיד ברור הקשר בין המצוות, ומהי השיטה שהנחתה את הרמב"ם בסידור המצוות.

אכן, כבר הוכיחו מחברים שונים בספריהם, כי דרכו של הרמב"ם, שיש שיטה וסדר בספריו השונים. כך גם ב'ספר המצוות', יש חוט החורז את המצוות מתחילה ועד סוף. בתחילת 'ספר המצוות' סידר הרמב"ם בקבוצה ראשונה, את המצוות היסודיות ביהדות, הקשורות לאמונה, שהן האמונה בא-ל אחד: אהבת ה', יראת ה' וכד'.

בקבוצה שנייה, סידר הרמב"ם את הדברים הנוגעים לחיזוק האמונה ולקיום המצוות, שהם מצוות תלמוד תורה, הנחת תפילין, ציצית, ומזוזה, שכולם יחד מחזקים את האמונה, ומזכירים את קיום מצוות ה' ומגברים את הדקדוק בשמירתן.

בקבוצה שלישית, סידר הרמב"ם את המצוות הנוגעות למקדש, כגון: מצות בנין בית המקדש, עבודת הכהנים, הקרבנות וכד'.

לענייננו, בולט הדבר, שמצוות הקהל לא הוזכרה בקבוצה השלישית, כלומר, ברשימת המצוות הנוגעות למקדש, אלא בקבוצה השנייה, היינו, בין המצוות, שנועדו לחזק את האמונה ולהוסיף ידיעת התורה ויראת שמים. ואכן, כך כתב

הרב ישראל אריאל

הרמב"ם בהסברת מצוה זו: "מצות עשה, להקהיל את כל ישראל... ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותם במצוות, ומחזקות ידיהם בדת האמת".

אמנם הרמב"ם כתב את דבריו אלה בהל' חגיגה ג, א לאחר הלכות עליה לרגל, ולדברינו, ראוי היה, שהרמב"ם ישלב את ההלכה הזאת של מצות הקהל בהלכות תלמוד תורה! אולם, מכיון שהמיוחד במצוות תלמוד תורה זו, שהיא מתקיימת במעמד כל עולי הרגל ובזמן העליה לרגל - לפיכך, שילב הרמב"ם את ההלכה הזאת בהלכות הראיה במקדש והעליה לרגל.

על כל פנים, אין הרמב"ם מציין במפורש, שחובה לקיים את המעמד במקדש דווקא. כאמור, המנהג שהתקבל בימי בית שני לקיים את ההקהל במקדש, הונהג משום שכך הגיוני ומסתבר, וכדי להוסיף למעמד כבוד והדר.

3. 'בבוא כל ישראל' אין מובנו מקום, אלא הזדמנות ומצב

המעין במקראות העוסקים במצות הקהל בתורה, אינו מוצא הכרח לקיום המצוה במקדש דווקא.

זה לשון הפסוק: "בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם". הטעמים בפסוק מוכיחים, כי הכוונה בפסוק היא, **למצב העם בעת ההקהל, ולא לציין את מיקומו הגאוגרפי של ההקהל**. שכן, הפסוק אומר: "בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלוקיך במקום אשר יבחר" (דברים לא, יא) הפסקה - באתנחתא. לפיכך פשט הפסוק הוא: בהזדמנות זו, שישראל כבר מכונסים בירושלים, אזי 'תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם'.

לו רצתה התורה לומר, שיש לערוך את ההקהל במקדש דווקא, היה הניסוח צריך להיות "תקרא את התורה הזאת - במקום אשר יבחר ה'", אך דבר זה לא נאמר.

נמצא, שעיקר כוונת התורה היא לומר, שאין להטריח את כל העם לבוא ממרחקים באופן מיוחד לקיום מצוה זו, ולהוסיף בכך רגל נוסף בשנה השמינית, אלא, כשהעם מכונס כבר בירושלים, אזי מתקיימת המצוה.

כך גם נראה מתוכן המלה 'בבוא'. שכן, בכמה מקומות במקרא מתארת מלה זו, רגע ומצב מסוים. כגון, כאשר אשת ירבעם באה לשאול את אחיה

הקהל בירושלים ובמקדש

השילוני על בנה החולה, אמר לה: "ואת קומי לכי לביתך, בבואה רגליך העירה ומת הילד" (מלכים א יד, יב). כלומר, בהתרחש המצב והרגע, בו את נכנסת העירה בה בשעה החולה ימות.

לעניינו: "בבוא כל ישראל... תקרא את התורה" פירושו, בהתרחש מצב, ובשעה, שכל ישראל מכונסים בירושלים בסוכות בשנה השמינית, אזי תקרא את התורה באזניהם, ואין משמעות הדברים, שהתורה מתנה את הקריאה, שתהיה דווקא במקדש.

אמנם למעשה, כינסו את העם לצורך ההקהל בעזרה, כמתואר במשנה בסוטה פ"ז מ"ח: "עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה". עם זאת, בוודאי, שאין זו הלכה המעכבת את קיום המצוה.

ואכן, בתוספתא בסוטה פ"ז מ"ח אומר ר' אליעזר בן יעקב, שמעמד הקהל לא נערך בעזרה המקודשת, אלא בהר הבית, וכלשונו שם: "שהיו עושין לו [למלך] בימה בהר הבית". ואף מביא ראיה לדבריו מפסוקים בנביאים. יש בדבר כדי ללמדנו, כי אין העזרה מקום אחד ויחיד לעריכת ההקהל ובוודאי שאינו מעכב במצוה.

4. עדויות מתקופת הבית מוכיחות כי ההקהל נערך פעמים בעזרה ופעמים בהר הבית

יש להוסיף, שר' אליעזר בן יעקב הוא התנא ששנה את מסכת 'מידות' (ירושלמי יומא פ"ב ה"ב; בבלי יומא טז ע"א) והוא מן התנאים אשר ראו את הבית בהיותו על מכוננו, ומסר את עדותו לאחר החורבן, וממילא, דבריו הם עדות הלכתית על מה שראו עיניו.¹

ראוי לציין, שהעדויות במשנה על מעמד הקהל, הם סמוך לחורבן בית שני, כגון, העדות על אגריפס המלך שקרא בהקהל. ממילא, עדותו של רבי אליעזר בן יעקב היא בת-סמכא, ואם בא ללמדנו שערכו את מעמד הקהל בהר הבית, אי אפשר לבטל דבריו מכל וכל.

1. ראה מסכת מדות פ"א מ"ב; שם פ"ב מ"ה; שם פ"ה מ"ד. שם נידונים דברים במקדש, שר' אליעזר בן יעקב מעיד עליהם כעד ראיה.

הרב ישראל אריאל

לפיכך יש לומר, שאין מחלוקות בין התנאים באשר למקום עריכת ההקהל. אלא שהתנא במשנה האומר, שערכו את ההקהל בעזרה, וכך גם דברי ר' אליעזר בן יעקב האומר, שעשו את ההקהל בהר הבית, שניהם אמת. שכן, אפשר לערוך את ההקהל בעזרת נשים, או בהר הבית ואין קפידא בדבר, אלא לפי רוב הקהל היו מתאימים את מקום ההקהל.

נראה, שבדרך כלל ערכו את ההקהל בעזרת נשים, שכן שם היה אפשר להעמיד את הבימה במרכז. כמו כן, מאחר שעזרת נשים היתה מוקפת בכתלים גבוהים סביב, היה קולו של המלך נשמע על ידי כל הנוכחים, מה שאין כן בהר הבית, שהיתה זו רחבה גדולה ופתוחה לאויר, והקול לא נשמע היטב. ולכן, רק בלית ברירה, כשהיה קהל רב, היו עושים בהר הבית, "ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי" (בבא מציעא יא ע"א).

ואכן, כך כתב המנחת חינוך במצוה תריב, שעריכת ההקהל בעזרה, אינה מן התורה, אלא מקורה בתקנת חז"ל. "אם היה עיכוב [וחובה לערוך ההקהל] דווקא בעזרת נשים, והיינו בבית המקדש, או אפשר, אף במקום אחר בירושלים?". מסקנת דבריו היא: "דתיקנו [חז"ל] שיהיה [ההקהל] בבית המקדש".

5. הביטוי 'המקום אשר יבחר' האמור בהקהל, כוונתו לירושלים שבין החומות

מן הראוי לעמוד על הביטוי "המקום אשר יבחר", שהתורה מזכירה אותו בקשר למעמד הקהל. בפשטות, מושג זה ענינו, בית המקדש. אולם "המקום אשר יבחר" משמעותו בכמה מקומות בתורה, העיר ירושלים דווקא, לפיכך יש לבדוק, למה התכוונה התורה בהבאת ביטוי זה במצוה זו. למשל, בדברים יב, יז-יח מונה התורה שורה של קרבנות ומעשרות, שיש לאכול אותם "לפני ה'... במקום אשר יבחר", כשכוונת התורה לאכלם בתוך חומות ירושלים דווקא, ולא בתוך חומות המקדש. (כן ראה דברים יד, כג; טז, יא).

מעתה, מה שאמרה התורה: "בבא כל ישראל ליראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם, הקהל את העם האנשים הנשים והטף וגרד אשר בשעריך למען ישמעו", (דברים לא, יא-יב) כוונת הפסוקים היא: בבא כל ישראל, אנשים נשים וטף לעיר ירושלים. שכן, הנשים והטף פטורים מלבוא למקדש להיראות, אלא הם

הקהל בירושלים ובמקדש

באים אל "המקום אשר יבחר ה'", לירושלים, לשמוע קריאת ההקהל. נמצא, שכוונת הפסוק לומר, שמקום קריאת התורה נגד כל ישראל עניינו העיר ירושלים.

בהקשר לכך, מן הראוי להביא את דברי יוסף בן מתתיהו וקדמוניות ספר רביעי ח, יב) המסביר את מצות הקהל בתורה, מצוה שהוא היה עד ראייה לה, ואינו מציין שהיא נערכת במקדש. אלו דבריו: "לכשיתכנס ההמון בעיר הקודש לשם הקרבת קרבנות כל שבע שנים, בזמן חג הסוכות, יעמוד הכהן הגדול על בימה גבוהה, שיהא קולו נשמע ממנה למרחוק, ויקרא לפני כל העם את חוקי התורה, ואל יימנעו לא אשה ולא ילדים, ואפילו לא עבדים מלשמוע. שכן נאה הוא, שיהיו [חוקי התורה] כתובים על הלבבות, ויישמרו בזכרון ולא יוכלו להמחות לעולם".

אודות האיש הקורא בתורה בפני הציבור, 'הכוהן הגדול' כלשונו, עוד ידובר להלן, אולם באשר לנושא הנדון, המקום בו נערך ההקהל, נראה מדבריו, שההתכנסות נערכה במקום כל שהוא 'בעיר הקודש' ולא דוקא במקדש.

האפשרות שהקהל נערך בירושלים, יש בה כדי לפתור בעיות הלכתיות נוספות. שכן, התורה חייבה את הנשים להשתתף בהקהל, בעוד שחלק ניכר מן הנשים נמצאות במצב, שאינן יכולות להטהר למועד עריכת ההקהל, [כגון, נידה, לידה ועוד]. אף בין הגברים יש מיני טומאה המצויים מאד [בעל קרי, טבול יום ואחרים] הכוללים רבים מעולי הרגל, ואלו מנועים מלהכנס לעזרת נשים. כן העלינו לעיל את שאלת הטף, שאינם תמיד במצב ניקיון, ואילו התורה חייבה להביא אותם להקהל. אי לכך, עריכת ההקהל בירושלים, על פי האמור לעיל, יש בה כדי לפתור בעיות אלו ודומיהן. קשה להעלות על הדעת שהתורה תקרא ל'כל ישראל' לבוא להקהל, ומאידך, תקבע מקום שאינם יכולים להכנס אליו בגלל מיגבלות של טומאה מצויה. מן הראוי להרחיב בענין זה ולא כאן המקום.

**6. מעמד הקהל בזמן בית ראשון לא נערך בעזרת נשים אלא בהר הבית
ובירושלים**

המשנה בסוטה פ"ז מ"ח, מתארת את מקום ההתכנסות למעמד הקהל בלשון זו: "מוצאי יום טוב ראשון של חג... עושין לו בימה של עץ בעזרה". והגמרא בסוטה מא ע"ב מסבירה שהכוונה היא לעזרת נשים.

התיאור במשנה לקוח מתוך המציאות של ימי הבית השני. באשר לימי בית ראשון מסתבר, שמקום ההקהל היה במקום אחר, בהר הבית או בירושלים. שכן, 'עזרת נשים' היא תוספת מאוחרת, שלא היתה קיימת בתקופת שלמה, למשל, אלא נוספה בהר הבית בסוף ימי הבית הראשון.

מעמד הקהל הידוע לנו מתקופת בית ראשון, הוא זה שנערך בימי רחבעם בן שלמה המלך (ראה להלן) ואילו עזרת נשים נבנתה בימי המלך יהושפט. כך מבארת הגמ' ביבמות ז ע"ב את הפסוק: "ויעמוד יהושפט בקהל יהודה... לפני החצר החדשה" (דברי הימים ב כ, ה), שחצר זו היתה עזרת נשים שהוסיפו במקדש, ונקראה חצר חדשה מפני ש"חידשו בה דברים". שם גזרו, ש'טבול יום' הממתין לטהרתו לעת שקיעת השמש, שלא יכנס לחצר זו עד שיטהר.²

יש לזכור, שמבחינה מספרית היו הנוכחים בהקהל בימי בית ראשון רבים לאין ערוך מאשר בימי בית שני. מהמפקד שעשה דוד בכל גבול ישראל, למדים אנו, כי עם ישראל בתקופה זו הגיע למספר עצום, שכן יוצאי הצבא בלבד, הגיעו למנין של קרוב לשני מיליון.³ אף בזמנו של שלמה נאמר: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב" (מלכים א ד, כ). מכאן, שאם היו נאספים כל ישראל, אנשים נשים וטף, להקהל במקדש, דומה, שמקום כדוגמת עזרת נשים, צר היה מהכיל אף מקצת שבמקצת מן ההמון הגדול הזה.

2. עיין שם ובמשנה כלים פ"א מ"ו.

3. ראה בדברי הימים א, כא, ה. עיין שם, שנמנו במנין עשרה שבטים ואילו שני שבטים לא נכנסו כלל למנין, זאת מלבד נשים זקנים וילדים. ולא כאן המקום להכנס לפרטים.

הקהל בירושלים ובמקדש

בהערכה פשוטה, אין עזרת נשים יכולה להכיל יותר מעשרת אלפים איש בצפיפות, והיכן יעמדו כל אלפי האלפים? בהכרח, אפוא, שבימי בית ראשון, בעת מלכות שלמה, כשכל שנים עשר שבטי ישראל היו מאוחדים כעם אחד, ונאספו מליונים בעליה לרגל, ומאחר שלא נבנתה עדין עזרת נשים, נערך ההקהל בהר הבית, או במקום מתאים אחר בירושלים.

7. המעמד שנערך בימי המלך אגריפס בעזרת נשים, התקיים בפני ציבור מצומצם

גודלה של עזרת נשים היה מאה ושלושים וחמש אמה על מאה ושלושים וחמש אמה. בשטח זה נוספו ארבע לשכות סביב (אם כי דעת הרא"ש במסכת מידות פרק ב, היא שהלשכות היו מחוץ לעזרה). המקום היה כה צר, שלדעת חז"ל בירושלמי, נמנעו הכהנים מלהקים במה למלך בעזרה לפני החג, כדי למנוע דוחק מיותר מבאי המקדש. על אחת כמה וכמה כשצריכים להכנס לתחום צר זה, אנשים, נשים וטף מכל ישראל, שהם פי כמה וכמה מיוצאי מצרים. איך יחזיק המעט את המרובה?

מול שאלות כגון אלה, מקובל להשתמש במאמר חכמינו ז"ל במשנה באבות פ"ה מ"ה, שאחד הנסים שנעשו בבית המקדש היה, ש"עומדים צפופים ומשתחיים רווחים", ומכאן, שהעזרה יכולה להכיל את כולם. אולם חז"ל בירושלמי מגילה פ"א ה"ו הורו לדחות את תאריך עריכת ההקהל כשחל בשבת, לאחר השבת, וזאת 'מפני הבימה'. הגמרא שם דוחה אפשרות של הקמת בימה לפני החג, זאת, כדי "שלא לדחוק את העזרה". נמצא, שכדי לפנות מקום בעזרה עבור מספר נוסף של עולי הרגל, דחו את ההקהל, והקימו במה בחג על ידי בעלי מלאכה, למרות קדושת המועד.

לכאורה, יכלו לבנות במה, ולסמוך על הנס של 'עומדים צפופים ומשתחיים רווחים'? אלא שהכלל הקובע במקרים אלה הוא, ש"אין סומכין על הנס" גם לא במקדש, וצריך להכין מראש מקום למירב הבאים.

כבר הבאנו בכמה מקומות את שיטת הרמב"ן, ש"התורה לא תסמוך דבריה על ניסים" (ויקרא כו, יא, ועוד). אין, אפוא, מקום להעלות על הדעת, שהתורה תצוה על 'כל ישראל' - אנשים, נשים, ילדים רכים, זקנים, זקנות,

הרב ישראל אריאל

גרים ועבדים, להדחק כולם כאחד למקום צר כדוגמת 'עזרת נשים' לקיום מצות הקהל, דבר שיש בו סכנת נפשות ודאית. גם קשה להעלות על הדעת, שהציבור והילדים הרכים יוכלו להאזין לדברי תורה בתנאים כאלה.⁴

לפיכך נראה, שבדרך כלל נערך מעמד הקהל במקום מתאים, כמו רחבת הר הבית, כדברי ר' אליעזר בן יעקב, או במקום אחר בירושלים, שכאמור, נקראת "המקום אשר יבחר ה'". כך נהגו בימי בית ראשון כשישראל היו 'כחול היס', וכך נהגו כשהגיעו עולי רגלים רבים בימי בית שני.

הדוגמא במשנה, המדברת על אגריפס המלך, שעשו לו בימה בעזרת נשים, דומה, שאין בה ראייה, שכן המשנה מדברת על סוף ימי בית שני. יתכן, שלאור המסופר במשנה אודות אגריפס, שהיה מלך פסול והיו כאלה שהחניפו לו (ראה להלן) ולעומתם היו אנשים שהדירו את רגלם מן ההקהל דווקא בגלל נוכחותו במעמד, משום כך, נערך ההקהל בנוכחות ציבור מצומצם יותר בעזרת נשים. ניתן למנות סיבות נוספות מדוע הצטמצם מספר הבאים להקהל בסוף ימי הבית השני, שכן, הארץ היתה כבר משובשת בגייסות וסכנות דרכים, אלא שלא כאן המקום להרחיב.

על כל פנים, לא מצינו מקור מחייב לעריכת הקהל בעזרת נשים במקדש, ושהדבר מהווה תנאי הכרחי ה'מעכב' את קיום המעמד.

8. פטור טמא מהקהל גם אם לא נערך בעזרת נשים

הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ב כותב שטמא פטור ממצות הקהל "שנאמר: 'בבוא כל ישראל', וזה [הטמא] אינו ראוי לביאה [למקדש]". הלכה זו מלמדת לכאורה, שהקהל קשור עם המקדש דווקא. שכן, משום כך, כנראה, פטרה התורה את הטמא מהקהל. מאחר שבין כה וכה אינו יכול להכנס למקדש ולהיראות לפני ה' ברגל, ולמה אם כן יעלה לירושלים להקהל, אם נאסר עליו להכנס לתחומי המקדש ולהשתתף בגופו במעמד?

4. אגב, הנס שבמקדש: 'עומדים צופים ומשתחיים רוחים', נאמר על מקום ההשתחוייה ארצה ביום הכיפורים, בעזרה המקודשת, שם, אכן, התרחש הנס וראה יומא כא ע"א; אך לא נאמרו הדברים ביחס ל'עזרת נשים', שלא נתקדשה בקדושת עזרה.

הקהל בירושלים ובמקדש

יש להעיר, לדברי הרמב"ם, שהטמא פטור ממצות 'ראיה', אין לכך מקור בדברי חז"ל, ומפרשי הרמב"ם חיפשו מקור לדבריו ולא מצאו (ראה 'כסף משנה' ו'לחם משנה' בהלכות חגיגה שם, ולא כאן המקום להאריך). לפיכך נראה, שכוונת הרמב"ם בהלכה זו, אינה לאסור על טמא מת את ההקהל, אלא לפטור אותו, אם ירצה, מן המצוה. אך אם רצה לקיימה, הרשות בידו לעלות ולהשתתף, ואם עלה קיים מצות עשה, אלא שהתורה לא חייבה אותו לעלות, דומה שזוהי משמעות הלשון "פטור".

טעם אפשרי להלכה לפטור את הטמא מלעלות להקהל, שכן טמא מת שיעלה לירושלים, עשוי לטמא אחרים במגעו, וכן יטמא את טהרותיהם. נמצא, שנוכחותו יש בה נזק והפרעה לשאר עולי הרגל בירושלים, ואם כן, לא מחמת עצמו פטרוהו, אלא מחמת אחרים. כך כתב רמב"ם בהל' טומאת צרעת י, ת: "כל המטמאים את האדם, חייבים להודיע לכל שהם טמאין, כדי שיפרשו מהם, שנאמר: 'וטמא טמא יקרא', הטמא מודיע שהוא טמא", וכאן, שכולם מצטופפים יחד, עליו החובה להפריש את עצמו מכלל הציבור, שלא יטמא אחרים.

לאור האמור, אין ללמוד מן ההלכה האומרת שטמא מת פטור מן ההקהל, שהמעמד נערך בתחומי 'עזרת נשים' ומסיבה זו הרחיקוהו. כי אין הדבר תלוי במקדש, אלא גם כאשר ההקהל נערך בתחומי ירושלים, ראתה התורה לפטור את הטמא מלעלות מן הסיבות האמורות.⁵

ה. המלך והכהנים בהקהל

1. הכהנים וזקני ישראל הם המופקדים על ההקהל ועל הקריאה בתורה

התיאורים במשנה מציינים כעובדה פשוטה, שמלך ישראל, הוא זה שעמד במרכזו של מעמד הקהל. כך נאמר במשנה בסוטה פ"ז מ"ח:

פרשת המלך כיצד?... עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב

5. ראה במנחת חינוך מצוה תריב, מה שכתב בענין זה. כן ראה בספר מזבח אבנים האומר, שהפטור הנזכר בענין השתתפותו של הטמא בהקהל, מקורו בתקנה מדברי חכמים ואינו מן התורה.

הרב ישראל אריאל

עליה... וכהן גדול נותנה [את התורה] למלך, והמלך עומד ומקבל [את התורה] וקורא יושב. אגריפס המלך קרא עומד ושבחוהו חכמים.

כך גם בספרי לדברים יז, יח, נאמר שהמלך כותב לעצמו את ספר משנה תורה, ומובאת שם דעה שספר זה, שהמלך כותב לעצמו ונושא עמו, הוא מהספר הנקרא במעמד הקהל. יש בכך רמז שהמלך הוא הקורא בתורה בהקהל. למעשה, הרמז קלוש, שכן משנה מפורשת היא בסוטה פ"ז מ"ח שהיו מביאים ספר תורה אחר לקריאה בהקהל.

יש ללמוד מתיאורים אלה, לכאורה, שהחובה והיוזמה לערוך את ההקהל, וכן החובה לקרוא בתורה במעמד זה, מוטלת על מלך ישראל. אולם עיון קל בפסוקי המצוה יש בו כדי להראות, כי אין זכר בפסוקים לחובת המלך לערוך את ההקהל. כך גם באשר לקריאה בתורה, לא מצינו שהדבר מוטל על המלך דווקא. לפי המתואר בתורה, לאחר שכתב משה את ספר התורה, נתן אותו "אל הכהנים בני לוי... ואל כל זקני ישראל". (דברים לא, ט). לאחר מכן באה מצות הקהל ככתוב: "ויצו משה אותם לאמור, מקץ שבע שנים... תקרא את התורה הזאת... באזניהם". (שם י). המלה "אותם", מכוונת לכהנים ולזקנים, הם הם שנצטוו לקרוא את התורה באזני ישראל, ואילו מלך - "מאן דכר שמיה"?

אמנם בתוספות יום טוב בפירושו לסוטה פ"ז מ"ח רוצה לפרש, שמה שנאמר בתורה, "תקרא את התורה הזאת", הדבר מכוון ליהושע, הנזכר בפסוקים דלעיל, וכיון שיהושע יש לו 'דין מלך', ממילא הוא המצווה לקרוא בתורה. אולם פירוש זה אינו מתיישב עם הפסוקים שם, שכן הפרשה עוסקת בשני ענינים שונים:

האחד - תיאור מינוי יהושע כממשיכו של משה.

השני - תיאור כתיבת ספר התורה על ידי משה ונתינתו לכהנים ולזקנים.

הצו לקרוא בתורה בהקהל לעיני כל ישראל, נאמר לזקנים ולא ליהושע, כמובא בהמשך לתיאור מסירת ספר התורה לזקנים: "ויצו משה אותם" - "אותם", ולא את יהושע. נמצא, שהכהנים והזקנים, הם אשר נצטוו להקהיל את ישראל ולקרוא בתורה בפניהם ולא המלך.

הקהל בירושלים ובמקדש

אמנם אין המלך גרוע מאחד הזקנים, ואף הוא בכלל החובה והצווי להקהיל את ישראל ולקרוא בתורה, אך אין זו חובה במסגרת תפקידו כמלך אלא כאחד מחכמי ישראל וכאחד מן הזקנים. דומה, שאחת הסיבות לכך שהמלך קורא בתורה היא, שהציבור מחוייב בכבודו כשהוא מולך בישראל ומשתתף במעמדם, ככתוב: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) ודרשו חז"ל: "שתהא אימתו עליך" (סנהדרין כ ע"ב). אך אין המלך תנאי מעכב במצוה. על כל פנים, אין בפסוקים, או בהלכות מלכים ברמב"ם הלכה, האומרת, שמצות הקהל היא מן החובות המוטלות על המלך, ושהוא דווקא הקורא בתורה.

הנסיון של תוספות יום טוב לדייק בפסוק, שהצו לקרוא בתורה נאמר בלשון יחיד, שנאמר: "תקרא את התורה", אינו רומז בהכרח למלך או ליהושע, שהרי הכוונה הפשוטה של הדברים היא, שאדם אחד יקרא ולא שניים, שכן "תרי קלי לא משתמע" (ראש השנה כז ע"א).⁶

2. חובת התקיעה בחוצרות בהקהל מוטלת על הכהנים

כאמור, החובה להקהיל את העם ולקרוא בפניהם את דברי התורה בהקהל, אינה מוטלת על המלך ונראה בבירור, שחובת ההקהל מוטלת על הכהנים וזקני העם. נושא הרבצת התורה בישראל בכללו, מוטל על הכהנים והלויים, ועל זקני ישראל שבכל דור, והעיון בפסוקי 'פרשת המלך' מראה, כי כך גם כאן.

כך אומר משה בענין הוראת הלכה בישראל: "כי יפלא ממך דבר למשפט, בין דם לדם בין דין לדין... דברי ריבות בשעריך, וקמת ועלית אל המקום... ובאת אל הכהנים הלויים, ואל השופט אשר יהיה בימים ההם... והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן... או אל השופט... ומת האיש ההוא" (דברים יז, ח-יב).

6. המעיין בפסוקים שם יווכח, שהתורה משתמשת פעמים אחדות בלשון יחיד גם בנושאים הנוגעים לרבים ולציבור. וכגון "בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלקיך... תקרא את התורה הזאת... הקהל את העם... וגרד אשר בשעריך", הדברים אמורים בלשון יחיד אך מכוונים לכלל כולו, ואין להאריך בענין זה.

הרב ישראל אריאל

ברור מתוך הדברים, ש"הכהנים הלויים" והשופטים, שהם "הזקנים" שקבלו מידי משה את ספר התורה, הם מורי ההוראה בישראל, כמובא בפרשת שופטים, וממילא, הם גם האחראים להקהיל את העם, ולקרוא באזניהם את דברי התורה שנמסרה לידיהם בידי משה.

מכאן מובן המנהג המתואר בתוספתא בסוטה פ"ז מ"ח:

אותו היום, כהנים עומדים בגדרים ופרצות, וחצוצרות של זהב בידיהם, תוקעים ומריעים ותוקעים. כל כהן שאין בידו חצוצרות אומרים: דומה שאין כהן הוא.

לכאורה, במה נתייחדו הכהנים, שהם העומדים ותוקעים "בגדרים ובפרצות"? אם אכן המלך הוא המצווה להקהיל את כל ישראל למעמד, ישלח, אפוא, הוא את שוטרי העם, ואת שרי האלפים ושרי המאות עושי דברו לקרוא לכולם, ומה ענין כהנים לכאן?

אך כאמור, המצווה מוטלת על הכהנים דוקא, שהם אשר קבלו ממשה את התורה כדי ללמד בישראל, לפיכך בהם נאמר: "ויצו משה אותם לאמור", והם שנצטוו להקהיל את הקהל. מסיבה זו נהגו הכהנים בהקהל בירושלים, כסדר התקיעות שנהגו בימי משה במדבר, שהכהנים הם שהיו מקהילים את כל ישראל בחצוצרות לשמוע את דברי משה ומצוות ה'. אף כאן, עומדים הם בכל פינה ותוקעים, כדי להקהיל את כלם לשמוע את דבר ה' בתורתו.

מכאן גם מובן, מדוע כל 'כהן שאין בידו חצוצרה דומה היה שאינו כהן' והיו מפקפקים בכהונתו, שכן, זאת היתה מצות היום המוטלת על הכהנים. להקהיל את ישראל, לקיום הצו: 'הקהל את העם!'

כמובא לעיל, מדברי התוספתא למדים אנו, שהכהנים שילמו כסף רב לשכור חצוצרה, כדי שלא יבטלו את מצות התקיעה, זאת, כדי למנוע מעצמם את הלעז, שמא אינם כהנים, ואילו החצוצרה מעידה על כהונתם.

3. ההתכנסויות בהר הבית ותפקיד הכהנים בהן, סדר קבוע להסברת מצוות ה' לישראל

לאור האמור, יתבארו לנו דברי התוספתא בסוטה פ"ז ה"ח בענין מקום הקמת הבימה.

הקהל בירושלים ובמקדש

דעת ר' אליעזר בן יעקב שם היא, שהבימה הוקמה בהר הבית, וראייתו מעזרא הסופר, שנאמר בו: "ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים", (נחמיה ח, ג) כלומר בהר הבית לפני 'שער המים' בדרום העזרה. וכן: "ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר" (שם ד).

אולם, ראייתו מעזרא לכאורה, אינה ראייה, שהרי עזרא לא היה מלך. להיפך, בספר עזרא, מתאר עזרא עצמו את מצבו פעמים אחדות, באמרו: "כי עבדים אנחנו, ובעבדותנו לא עזבנו אלהינו, ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס" (עזרא ט, ט). גם נחמיה אומר: "הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו... הנה אנחנו עבדים עליה. ותבואתה מרבה למלכים... ועל גוייתנו מושלים". (נחמיה ט, לו-לז). גם הרמב"ם בהל' בית הבחירה ו, יד כותב אף הוא, שעזרא ונחמיה לא היו מלכים. (וראה רש"י בשבועות טז ע"א הכותב: "קידוש עזרא... בלא מלך").

לאור האמור, יש לשאול, אם כוונת ר' אליעזר בן יעקב להוכיח, שמקום עריכת מעמד הקהל הוא בהר הבית ולא בעזרת נשים, מהי ההוכחה מעזרא, שעמד על מגדל עץ "לפני הרחוב אשר לפני שער המים", הרי המעמד שנערך בהר הבית בזמן עזרא היה בראש השנה?

כך נאמר בנחמיה ח, א-ג: "ויגע החודש השביעי [תשרי]... ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים... ויביא עזרא הכהן את התורה... ויקרא בו...". ושם ט: "ויאמר נחמיה... ועזרא הכהן הסופר והלויים המבינים את העם לכל העם, היום [ראש השנה] קדוש הוא לה' אלהיכם, אל תתאבלו ואל תבכו". לכאורה, מה ענין אסיפת תוכחה זו הנערכת בראש השנה, למצות הקהל וכן הקריאה בתורה בסוכות בהר הבית, ומה מצא ר' אליעזר בן יעקב במקור זה? הרי באותה אסיפה בראש השנה לא קראו בפרשיות המיוחדות להקהל, ומלך לא היה שם, ואם כן מה הדמיון וההשוואה בין זה לזה?

אולם הלימוד של חז"ל מפסוקי עזרא הוא, ש"עזרא הכהן" יחד עם "הלויים המבינים", הם שקראו לפני העם בספר התורה, והם שהסבירו את המצוות. בתוכחתם העמידו את העם על משוגותיו ובכך עוררוהו לתשובה. ראה שם בעזרא ונחמיה, שנזכרים הכהנים והלויים בכמה מקומות, שכן, התפקיד של הסברת התורה לציבור, מוטל בכל דור ודור על "הכהנים הלויים", שהם

הרב ישראל אריאל

מורי ההוראה לציבור, יחד עם "הזקנים", כדוגמת נחמיה ואישים אחרים המוזכרים בספר עזרא ונחמיה.

מעתה מובנת ההוכחה שהביאו חז"ל בתוספתא, מן המאורע של הסברת דברי התורה בראש השנה על ידי עזרא, וההשוואה בין מאורע זה לענין מעמד הקהל. הדוגמא של עזרא לא הובאה משום שהוא מלך, אלא משום שעזרא היה כהן, ומודגש בפסוקים פעמים אחדות: 'ויביא עזרא הכהן את התורה' שכן, זה סדר קבוע ומתכונת קבועה להסברת התורה בידי 'הכהנים הלויים' בחצרות ה', הן בהקהל והן במעמדים דומים לו.

מעמדים אחרים אשר נערכו בהר הבית, כגון, קריאת 'ספר הברית' על ידי יאשיהו, או דברי התוכחה שנאמרו על ידי עזרא ונחמיה, במטרה לחזק את עם ישראל במצוות התורה, הרי הם מעמדים של רשות. מעמדים אלה נערכים בעזרת הכהנים והלויים שזה תפקידם. לעומתם מעמד הקהל מתקיים כמצוה, שקיומה מוטל על הכהנים וחובת קיומה אחת לשבע שנים.

כבר הבאנו לעיל את דברי יוסף בן מתתיהו האומר בענין מצות הקהל, ש"לכשיתכנס ההמון בעיר הקודש... כל שבע שנים, בזמן חג הסוכות, יעמוד הכהן הגדול על בימה גבוהה, שיהא קולו נשמע ממנה למרחוק, ויקרא לפני כל העם את חוקי התורה". דבריו עומדים בסתירה לכאורה, עם התיאורים בדברי חז"ל, שהמלך היה קורא בהקהל. אולם לאור האמור, תיאורו תואם את ההלכה, שכן, הכהנים והזקנים הם שנצטוו על עריכת ההקהל, ולכהנים הוא שנאמר - 'תקרא את התורה הזאת', ולפיכך, לכתחילה יקרא כהן גדול או אחד מחכמי ישראל, כגון, נשיא הסנהדרין וכד'.

מובן מאליו, שאם המלך נמנה על חכמי ישראל, ויש בו 'תורה וגדולה במקום אחד', אין מניעה שהוא יהיה הקורא, וכך אף ראוי, אך דומה, שחובה מן התורה אין כאן.

3. בימי בית שני העמידו מלך בהקהל - משום 'שלום מלכות'

מכאן יתבארו התיאורים במשנה אודות חלקו של המלך במעמד הקהל. בוודאי, שאם יש מלך בישראל, והוא נמנה על חכמי ישראל, ואף מנהיג את העם בדברי התורה, אין ראוי ממנו לקרוא בתורה, שכן סמכותו וכבודו

הקהל בירושלים ובמקדש

יתנו משקל רב למעמד "ויחזקו את ידי ישראל בדת האמת", כדברי הרמב"ם בהל' חגיגה ג, א.

אך דוקא העובדה המתוארת במשנה אודות אגריפס המלך מוכיחה, כי נוכחות המלך אינה תנאי הכרחי לקיומה של מצות הקהל. אלו הם דברי המשנה בסוטה פ"ז מ"ח:

אגריפס המלך עמד וקיבל [את ספר התורה] וקרא [בה כשהוא] עומד, ושבוהו חכמים, וכשהגיע ל'לא תוכל לתת עליך איש נכרי' - זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתיירא אגריפס, אחינו אתה! אחינו אתה!

רש"י, הרע"ב וכן פרשנים אחרים מפרשים: "אגריפס המלך - מלך ישראל היה, מזרעו של הורדוס והוא שנחרב בית המקדש בימיו". באשר לייחוסו של אגריפס אומר רש"י (שם מא ע"ב, ד"ה 'אגריפס'): "דאף על גב דאמו מישראל, אין ראוי למלכות, דעבד היה וזילא מילתא". [אף על פי שאמו מישראל, יש זלזול בעובדה שאגריפס, בנו של עבד, קורא בתורה]. כלומר, כיון שמוצאו של אגריפס מהורדוס, שהיה עבד אדומי, אי אפשר למנותו למלך בישראל. מדברי רש"י ברור, שהשתתפותו של אגריפס בהקהל, לא היתה מצד ההלכה, אלא מפני אימתו של המלך נתנו לו רשות לקרוא בתורה כאילו היה מלך כשר. ואכן, בגמרא שם נאמר, ש"באותה שעה, נתחייבו שונאי ישראל כליה שהחניפו לו לאגריפס".

התוספות שם (ד"ה 'אותו היום') מביאים בשם הירושלמי בסוטה פ"ז ה"ח ש"הרבה חללים נפלו באותו יום שהחניפו לו לאגריפס". ומוסיף התוספות, שמלך חייב להיות "מקרב אחיד", כלומר, שגם אביו וגם אמו מישראל, ואילו אגריפס "מלך בזרוע שלא כדין תורה". ואילו הנוכחים במעמד, במקום למחות, או לפחות לשתוק, עוד חיזקו את ידיו, ואמרו לו: "אחינו אתה! אחינו אתה!" זאת, בניגוד להלכה, ולפיכך נענשו.

כך היא גם דעת הרמב"ם בפירוש המשנה שם הכותב:

אגריפס היה מקהל גרים (האדומים), ולא היתה לו אם מישראל, ואסור למנותו [למלך] כלל... ולא אמרו לו 'אחינו אתה' אלא משום שלום מלכות [שלא יהרגם]. ואמרו [חז"ל]: באותו שעה נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה, מפני שהחניפו לו לאגריפס.

4. אגריפס המלך קרא בהקהל – כי מלך פסול אף הוא בכלל המצוה

מדברי חז"ל והראשונים מתברר כאמור, שהמלך אגריפס שהועמד לקרוא בהקהל, היה מלך פסול, ובוודאי שחכמי ישראל שבאותו דור, שמינו אותו לקריאה בתורה, לא עשו זאת מרצון, כיון שאינו ראוי לכך, אלא מיראתו, נאלצו למנותו משום 'שלום מלכות'.

אין אפוא, להביא ראיה מעובדת הופעתו של אגריפס בהקהל, וללמוד מכאן הלכה, שההקהל מותנה במציאותו של מלך בישראל, שכן, בימי בית שני העמידו מלך בראש המעמד, או מפני כבוד התורה, או מפני שלום מלכות.

יש להעיר בענין זה, שבכתבי יוסף בן מתתיהו, מתואר אגריפס המלך אשר חי בזמן החורבן באור שלילי. אגריפס קנה את השלטון בעזרת תככים מאת השליטים ברומא. מנויו למלך נעשה, אפוא, בידי גויים ולא בידי יהודים. אגריפס לא נתמנה כלל למלך על ארץ ישראל. הממלכה שהופקד עליה, היתה מחוז צפוני באזור הלבנון והבשן שרוב אוכלוסייתו נכרים. רק בסוף ימיו ניתנה לו השליטה גם על המקדש בירושלים. לא היה זה, אפוא, מלך ישראל המתמנה על ידי ישראל, אלא מלך שהומלך על ישראל 'בזרוע' ובכפייה על ידי נכרים. (ואף סופו מוכיח על תחילתו, שכן, אגריפס זה, הצטרף עם חילו לרומאים במלחמתם לכיבוש הארץ מידי היהודים, ואף הטיל מצור על גמלא בגולן ונלחם באחיו להכניעם בפני הרומאים).

היתכן, שמלך כזה, יעמוד בהקהל מכח ההלכה? והיתכן שיקרא בתורה לעיני כל ישראל, ללמדם תורה ומצוות ולהוסיף יראה בלבבם?

התיאור בדברי חז"ל בענין אגריפס, לא בא להראות דוגמא לנוכחות המלך בהקהל, אלא דבר שונה לחלוטין, כלומר, גם מלך שהוא בן גרים ופסול למלכות, משתתף בהקהל, שהרי הוא בכלל "גרך אשר בשעריך". מלך כזה מצווה לבא להקהל עם כל ישראל, והמצוה חלה עליו למרות מגרעותיו. כדרכם של חז"ל, שאינם נושאים פנים לאיש, לא נמנעו מלגנותו על כך שנטל מלוכה שאינה מגיעה לו והודיעו ברבים שפסול היה. יחד עם זאת, כשכיבד את התורה יותר ממלכים אחרים, לא נמנעו חכמים מלשבח אותו, אך מאידך, לא עשו אותו משום כך למלך כשר, כאחד ממלכי בית דוד.

הקהל בירושלים ובמקדש

במנחת חינוך במצוה תריב, דן המחבר בשאלת נוכחות המלך בהקהל, ומגיע למסקנה, שאין צורך במלך לקיום ההקהל, ודי באדם גדול בדורו לקיום המצוה:

והנה מבואר בש"ס, דהמלך היה קורא, ואיני יודע אם 'הלכה למשה מסיני' כן הוא, דדוקא מלך... ואפשר, דלאו דווקא מלך, רק גדול שבדורו, עליו היה המצוה אם לא היה מלך, וכן נראה מצד הסברא.

5. תיאור מעמד הקהל בבית ראשון מלמד כי המלך קורא בהקהל מפני כבודו

בירושלמי בעבודה זרה פ"א ה"א מצינו תיאור מעמד הקהל, בימי בית ראשון. נראה, כי מן התיאור יש ללמוד, שקריאת המלך בתורה בהקהל, אינה אלא משום כבודו. להלן דברי הירושלמי (בתרגום חפשי):

אמר ר' יוסי בן יעקב: במוצאי שמיטה מלך ירבעם על ישראל. אמר ירבעם: אם אקום אני לקרוא [בתורה בהקהל] יאמרו: מלכא דאתרא [מלך המקום, שהוא רחבעם מלך ירושלים] קודם. אקרא שני לו, גנאי הוא לי. לא אקרא כלל, בזיון הוא לי. אניחם [את שבטי ישראל] ויעלו לבדם לירושלים, יעזבוני וילכו אצל רחבעם בן שלמה. [לפיכך], הקים להם עגלים לעבודה זרה בעיר בית אל [בדרום], ובדן [בצפון]. אמר ר' אבון בר כהנא: אף שבתות וימים טובים מצינו, שבדה להם ירבעם מלבו.

בבבלי בסנהדרין קא ע"ב מצינו, שדבר נוסף העסיק את ירבעם באשר למעמדו בירושלים. כאשר ישראל עולים לרגל, והם נכנסים לעזרה, הם רואים את רחבעם מלך יהודה יושב בעזרה, שכן, הדבר מותר למלכי בית דוד בלבד. לעומתו הם רואים את מלך ישראל עומד כשאר העם, ואז יתבזה מלכם בעיניהם, ומשום כך מנע ירבעם את ישראל מלעלות לרגל.

השיקולים של ירבעם כפי שהובאו בגמרא, כולם שיקולים של כבוד, כגון, מי יקרא ראשון בתורה, ומי יקרא שני, ומבואר בגמרא, שגנאי הוא לירבעם אם יקרא שני, ואם לא יקרא כלל, 'בזיון' הוא לו. השימוש במילים 'גנאי' ו'בזיון' מלמד, כי שאלת הקריאה בתורה במעמד, אינה אלא ענין של כבוד, שכן, בזיון

הרב ישראל אריאל

הוא למלך, שהוא נוכח במעמד הנערך אחת לשבע שנים בנוכחות כל ישראל, ובמקום לתת למלך את הכבוד לקרוא בתורה, נותנים את הכבוד לאדם אחר. (בדברי האחרונים מצינו, שעסקו בשאלה מיהו המקהיל את ישראל למעמד, שכן כתוב 'הקהל את העם'. נראה, שמדברי הירושלמי ניתן ללמוד, כי המצוה מוטלת על כל יחיד, שכן, החשש של ירבעם היה, שיעלו מכוח עצמם לירושלים. כמו כן, כמובא לעיל, זו גם חובת הכהנים והזקנים, ונראה שהם קוראים לציבור, כל אחד בעירו, ומזרזים את העם לעלות לירושלים. כך גם ביום ההקהל עצמו, מכריזים הכהנים בחוצות ירושלים על המעמד ומקהילים את העם. על כל פנים חובת ההקהל אינה על המלך, שכן, מתוך הענין מוכח, שידע ירבעם שהקריאה להקהל אינה בשליטתו, והקהל היה זורם לירושלים גם אם המלך לא יקרא לעם, משום כך היה הבזיון בלתי נמנע).

הנראה מכל האמור הוא, שמבחינת ההלכה יכול לקרוא בתורה בהקהל כהן או חכם מחכמי ישראל. משום כבוד המעמד ראוי לבחור בכהן גדול ובאדם גדול בתורה בדורו. במדה שמלך ישראל גדול בתורה וביראה, אין כמוהו ראוי לקרוא בתורה במעמד זה, שהוא כעין מעמד הר סיני. גם אם אין המלך גדול בתורה, משום כבודו ראוי לכבדו. אף אם המלך פסול למלכות חייב הוא בהקהל כשאר ישראל, ומכבדים אותו בקריאה, משום שלום מלכות.

1. קיום מצות הקהל בזמן הזה

1. התנאים לקיום מעמד הקהל בכל דור ודור

בבואנו לדון בשאלת קיום מצות הקהל בזמן הזה, יש בידינו, לאור האמור עד כה, תשובות לחלק מן השאלות שיש להשיב עליהן, מה הם התנאים לקיום מצות הקהל בכל דור ודור.

באשר לשאלה, האם ההקהל צריך להתקיים דווקא במקדש, מתברר, כי לכתחילה ראוי לנהוג כן, וכפי שנהגו בימי בית שני. אך עריכת ההקהל במקדש אינה תנאי הכרחי, וניתן לקיימו ב"מקום אשר יבחר ה'" בירושלים כולה.

השאלה השניה שיש להשיב עליה, האם צריך מלך לקיום הקהל. אף שאלה זו מוצאת את פתרונה באמור לעיל, שכן, נוכחות המלך אינה תנאי הכרחי

הקהל בירושלים ובמקדש

בקיום המצוה, והקריאה בתורה יכולה להיות על ידי כל אדם מישראל, אם כי ראוי שיהא גדול בדורו.

להלן נייחד את דברינו לעוד כמה נקודות הטעונות הבהרה בקשר לקיום המצוה.

2. טעמה של מצות הקהל מלמד כי חובת קיומה בכל דור ודור

כלל מקובל הוא בדברי חז"ל והפוסקים, שכשטעם המצוה מפורש בתורה, "דרשינן טעמא דקרא". כלומר, במקום שהתורה נתנה טעם לדבריה והסבירה את מטרת המצוה, יש למצות להלכה, גם את טעם המצוה, שכן, אף הוא חלק מן המצוה.⁷

הרבה דוגמאות לדבר, ולצורך הענין, נביא דוגמא אחת מפרשת 'וילך' בה הובאו שתי המצוות האחרונות בתרי"ג מצוות שבתורה, והן מצות הקהל ומצות כתיבת ספר תורה, ובשתיהן נתנה התורה טעם לדבריה.

המצוה הבאה אחר מצות הקהל היא, כתיבת ספר תורה. מצוה זו, כל יחיד מישראל מחוייב בה, ככתוב: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" (דברים לא, יט). טעמה של המצוה מפורש בתורה, היינו, כתיבת ספרי תורה, כדי להרחיב את לימוד התורה. מן הטעם הזה למדו גאוני בבל וכן ראשונים ואחרונים, שעתה, משניתנה על ידי חז"ל הרשות להעלות על הכתב לא רק תורה שבכתב, אלא גם את דברי התורה שבעל פה, שיכתוב אדם לעצמו לא רק חמשה חומשי תורה, אלא גם את ספרי המשנה והגמרא ופירושיהם, כדי ללמוד בהם הוא ובניו. כתיבת משנה וגמרא אף היא מצות עשה, שכן, זו מטרת המצוה - תלמוד תורה, ככתוב: "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם". (רא"ש, הלכות ספר תורה אות א, טור שו"ע יו"ד סי' ער, בבית יוסף שם ועוד).

כן כתב החת"ם סופר בשו"ת יורה דעה סי' רנד, שבמקום שיש טעם מפורש, יש להחמיר להלכה על פי הטעם המפורש בתורה, ולדרוש את הטעם לחומרא, שכן, זו כוונת התורה במצוה. לאור האמור, התורה פירשה את

7. ראה בבא מציעא קטו ע"א; בסנהדרין כא ע"א. כן ראה תוספות הרא"ש בבא מציעא צ ע"א; ורמב"ם הל' שכירות יג, ג.

הרב ישראל אריאל

טעמה של מצות הקהל ואמרה, שעיקרו של המעמד הוא, להרבות בלימוד תורה, להוסיף יראת ה' ולהרבות במעשה המצוות. כמו כן, כוללת מצוות הקהל גם קריאת פרשת התוכחה בציבור, וזאת, כדי להביא את הציבור לחשבון נפש ולתיקון המעשים, ממילא, חובת קיום המצוה היא חובה לדורות.

טעם המצוה, אפוא, מחייב את קיומה בכל דור ודור, שהרי לימוד התורה וחיזוקה, וכן התעוררות וחזרה בתשובה הן מצוות תמידיות. לפיכך, רק במקרה של גלות ופזורה, או עיכוב אחר בידי שמים, יש מקום לפטור מן המצוה, כבכל מצוה אחרת בתורה, שבכגון זה נאמר: 'אונס רחמנא פטריה'.

3. הקהל אינו תלוי בקיום מצות שמיטה מן התורה

שאלה נוספת היא: האם קיומה של מצות הקהל קשור לשמיטה. שכן, אם קבעה תורה, שהקהל ושמיטה קשורות זו בזו, עתה שאין השמיטה מתקיימת מן התורה, תיבטל גם מצות הקהל. יש להעיר בענין זה, שבימי בית שני היתה השמיטה מדרבנן, ועם זאת התקיימה מצות הקהל כסדר קבוע, ולא מצינו מקור בדברי חז"ל האומר, שהמצוה התקיימה כמצוה מדרבנן.

המעין בגמרא בסוטה מא ע"א ימצא, שאין קשר מהותי בין מצות שמיטה למצות הקהל. אמנם נאמר בפסוקים שהקהל נערך ב'מועד שנת השמיטה', אך אין זה אלא 'סימן' כלשון חז"ל שם לתיאור מדויק של מועד קיום ההקהל. כלומר, ההקהל צריך להיערך מדי שבע שנים, בחג הסוכות, בשנה הראשונה לשמיטה, "בבוא כל ישראל לראות את פני ה'", זה התאריך והמועד לקיום ההקהל. ההקהל, ענינו לימוד תורה במעמד כל ישראל, ואין לו שום קשר עם הדיון ההלכתי בשאלה האם שנת השמיטה שקדמה לו, מתקיימת מן התורה או מדרבנן. 'שנת השמיטה' המוזכרת בפסוק אינה באה אלא למנין השנים בלבד, אך היא איננה תלויה במעמד שנת השמיטה.

בגמרא בגיטין לו ע"א מובא, שאפילו מצוה הקשורה במפורש לשנה השביעית, היינו, 'שמיטת כספים', אין קיומה תלוי בשמיטה, אלא אם כן יש בידינו דרשה מפורשת. לפיכך בא רבי ודרש: "בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים" (וראה רש"י שם). רק בעקבות דרשה זו קשורות המצוות זו בזו וכשמתבטלת שמיטת קרקע, מתבטלת שמיטת כספים.

הקהל בירושלים ובמקדש

מאידך גיסא, לא מצינו דרשה כעין זו באשר להקהל. לפיכך, גם אם בטלה שמיטה מן התורה, מצות הקהל במקומה עומדת, ואין הדבר מעכב את קיום המצוה. להיפך, היא הנותנת: דווקא בגלל ביטול השמיטה, חובת קיום ההקהל כפולה, שכן, כמובא בויקרא כו, לג-לה ישראל גולים מארצם, והארץ תשבות את שבתותיה כשאין ישראל שומרים מצוות, וכשהם מבטלים מצות שמיטה. כך גם מובא באבות פ"ה מ"ט: "גלות באה לעולם על שמיטת הארץ". ההקהל, אפוא, תפקידו לחזק את ישראל בקיום המצוות ושמיטה בכלל זה, כדי שלא יגלו חלילה.

ויש שאמרו, שמשום כך קוראים בהקהל בין שאר הפרשיות גם פרשיות הנוגעות לשמירת השמיטה, וזאת, כדי להזהיר את ישראל על מצות השמיטה, ועל סכנת הגלות שבביטול המצוה - 'מזבח אדמה'!

נמצא, שעם ביטול מצות השמיטה, חיוניותה של מצות הקהל כפולה, כי בקיום מצות הקהל, וקריאה בציבור של פרשיות, שיש בהן תוכחה ו"חיזוק דת האמת", יבואו ישראל ליתר הקפדה במצות שמיטה כהלכתה, ולקיום כלל מצוות התורה.

4. מצות הקהל מתקיימת גם כשנותרו בארץ ישראל מיעוט משבטי ישראל בלבד

נושא נוסף, שיש לתת עליו את הדעת הוא, שמא קיום מצות הקהל מותנה בישיבת כל ישראל בארץ ישראל. תנאי זה אמור, למשל, לגבי מצות שביעית, המתקיימת מן התורה כש'כל יושביה עליה', היינו, כשכל שבטי ישראל יושבים איש בנחלתו בארץ ישראל.

סימוכין לכך, ניתן למצוא בפסוקי הקהל, שכן בתורה נאמר: "בבא כל ישראל ליראות פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר". (דברים לא, יא). מן האמור בפסוק נראה לכאורה, שרק אם כל ישראל יושבים בארץ ישראל, רק אז מתקיימת המצוה, אולם אם חסרים חלק מן השבטים המצוה מתבטלת.

אולם דומה, שאי אפשר לחדש מסברה עצמית תנאי זה כתנאי הכרחי לקיום המצוה. על כל פנים, בדברי חז"ל בתלמוד ובדברי מוני המצוות, כמו הרמב"ם, החינוך והסמ"ג, לא מצינו תנאי כזה.

הרב ישראל אריאל

מדברי החינוך ניתן להוכיח בבירור, בהבדל בניסוח דבריו, בין מה שכותב בענין התנאים בהם מתקיימת מצות שביעית, לבין התנאים בהם מתקיימת מצות הקהל. שכן, במצוה שכו, מצות שביעית, כתב החינוך, שהיא: "נוהגת בארץ ישראל בזמן שכל יושביה עליה". כך גם כתב במצוה שכה, בקשר למצות יובל. ואילו במצוה תריב, מצות הקהל, כתב: "ונוהגת מצוה זו, בזמן שישראל על אדמתם", ולא כתב 'כל ישראל', אלא הגדיר את המצב באופן סתמי, כשישראל, אותם אלה הנמצאים באדמת ארץ ישראל, ולא המפוזרים בגלות, אזי מתקיימת המצוה.

באשר ללשון הפסוק האמור בתורה: "בבא כל ישראל ליראות את פני ה' אלוקיד", אין בלשון זו תנאי, ולא מצינו כדבר הזה בדברי חז"ל, אלא 'דברה תורה כלשון בני אדם', ואמרה, שמצוה זו, יש לקיימה במועד ובזמן, שבו דרכם של כל ישראל, יהיו כמה שיהיו, לעלות לרגל בסוכות, להיראות לפני ה' בירושלים.

המדייק בלשון הרמב"ם ימצא, שאכן 'כל ישראל' האמור בהקהל, אלו הם העולים לרגל, הנמצאים בירושלים. כך כתב הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ד: "תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם, ומביאים בימה גדולה... והמלך עולה ויושב עליה... וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביביו". ללמדך, שהביטוי 'כל ישראל' הכונה לקהל עולי הרגל המזדמנים לירושלים.

מצינו, שדווקא בדורות של חורבן, כמו דורו של יאשיהו, כשגלות השבטים כבר החלה, וכבר לא היו 'כל ישראל' בארצם, ערך יאשיהו הקהל לחיזוק עם ישראל בקיום המצוות, אף שלא הגיעה השנה השמינית, וחכמינו ז"ל ומוני המצוות למדו ממעמד זה הלכות לענין מצות ההקהל בזמנה.

יאשיהו כינס את שארית הפליטה במקדש וקרא בפניהם את 'משנה תורה', ואכן, מוני המצוות, כמו הסמ"ג (סימן רל) ובעל ספר יראים (מצוה רפט), הביאו כדוגמא להקהל, את יאשיהו שכינס את העם במקדש, והקריא בפניהם את ספר הברית וחיזק אותם ביראת ה'. כמוהו נהגו עזרא ונחמיה שהקהילו את ישראל 'ברחוב אשר לפני שער המים', והקריאו בפניהם את התורה לחזקם בתורה ומצוות, ואף ממעמד זה, שנערך לא בזמן הקהל בסוכות, אלא בראש השנה, למדו חז"ל הלכות להקהל.

הקהל בירושלים ובמקדש

טעם המצוה, כמפורש בתורה, מלמדנו, אפוא, שדווקא בעת גלות וחורבן, יש לקיים מעמד כדוגמת הקהל, לחזוק העם בתורה ומצוותיה אפילו במהלך שנות השמיטה, וכפי שעשו יאשיהו ועזרא ונחמיה.

על אחת כמה וכמה, שמשגהיעה שעת הקהל בתחילת השנה השמינית, שמצוה לקיים את המעמד, גם אם אין 'כל ישראל' על אדמתם וגם בהעדר מקדש, כיון שאין תנאים אלה מעכבים במצוה.

5. הקהל בדורנו

זה כמאה שנה שמצות הקהל מתקיימת כ'זכר להקהל'. מאז יצא הרב דוד רבינוביץ תאומים זצ"ל - האדר"ת, בחוברת 'זכר להקהל', בהצעה להנהיג זכר למצוה, זכינו והתחדש המנהג פעמים אחדות במוצאי שמיטה.

הצעתו המקורית של האדר"ת הועלתה, בשעה שהארץ היתה בידי זרים, ויהודים מעטים ישבו בה תחת יד ישמעאל. לפיכך, בהעדר יכולת לקיים 'זכר להקהל' בירושלים, הציע המחבר להנהיג בקהילות ישראל בתפוצות, ובבתי הכנסת בעולם היהודי, קריאת פסוקים מספר דברים, ביום ראשון של חול המועד סוכות, לבל תשכח מצות הקהל מן העולם. אלו דבריו ב'זכר להקהל' (לקמן עמ' 505):

אי לזאת, קנאתי קנאה גדולה למצוה זו, וכדברי החסיד בספר חסידים, שיחזור [כל אדם] אחר מצוה שדומה ל'מת מצוה'. והשם יתברך יזכנו לשמוע קריאת ההקהל בבית מקדשנו ממשיח צדקנו, בעת שיהיו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנים וישראל במעמדם.

חידושו של האדר"ת, כאמור, היה בכך, שבכל עיר ועיר יאמרו את פסוקי ספר דברים ביום ההקהל. אינה דומה, אפוא, קריאת האדר"ת לעשות 'זכר למקדש' בעת שישראל מפוזרים בחוץ לארץ, לקיומה של מצות הקהל כהלכתה בימינו בירושלים, בהיות עם ישראל בהמוניו ב"מקום אשר יבחר השם".

לאור האמור בסקירה דלעיל, יש מקום לומר, שמצות הקהל בימינו, אינה רק 'מנהג טוב' ו'זכר', אלא יש בקיומה קיום מצות עשה מן התורה, שחובה לקיימה בכל דור, ודורנו בכלל זה.

הרב ישראל אריאל

ככל דבר חדש, כך גם חידושה של מצוה זו כרוך בהיסוסים ובהתלבטויות. אך העובדה שהמצוה מתקיימת זה פעמים אחדות במוצאי שביעית, בכך, למעשה, הונח היסוד לחידוש המצוה כהלכתה כבעבר.

מצות הקהל בתורה מסתיימת במילים: "ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה" (דברים לא, יג).

לימדנו התורה בכך, מה גדול ערכה ועד כמה גדולה חשיבותה של מצוה זו, לחיזוק התורה וקיום מצוותיה בישראל, ושקיום המצוה כמאמרה מאריך את ימי עם ישראל בישיבתו בארצו - 'כימי השמים על הארץ' (דברים יא, כא).